

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.344.8 : 316.344.52

У ПОШУКАХ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

(на прикладі дослідження студентів-першокурсників харківських ВНЗ)

О.О. Мусієздов

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
musiyezdov@gmail.com*

Досліджено регіональну ідентичність студентів-першокурсників харківських ВНЗ. Наголошено на перспективності аплікації поняття культурно-історичний міф у дослідженні регіональних ідентичностей, а також на важливості регіональних ідентичностей у визначенні змісту індивідуальних стратегій соціальної мобільності.

Ключові слова: регіональна ідентичність, регіональні маркери молоді, культурно-історичний міф.

Якщо підсумувати різні соціологічні інтерпретації ідентичності, то можна дійти висновку про те, що її можна розглядати мінімум у двох аспектах і говорити про два типи ідентичності. По-перше, це ідентичності, наявні в суспільній свідомості (точніше, в уявленнях індивідів про соціальний простір), які можна назвати номінальними, оскільки (в ідеалі) вони усвідомлюються¹ настільки, що можуть бути виражені (і виражаються) у назвах – номінаціях². По-друге, це ідентичності реальні – тобто ті позиції, які визначають різні практики індивідів (“практичний” аспект соціального простору) безвідносно до того, наскільки чітко вони усвідомлюються в уявленнях³. Інакше кажучи, *реальні* ідентичності реальні в сенсі структурної визначеності й виявлення в практиках безвідносно до їхнього розрізнення й виявлення у мові. *Номінальні* ж ідентичності номінальні в сенсі розрізнення й виявлення в мові безвідносно до їхнього “структурного існування” і виявлення у практиках [див. 4].

Відповідно, розглядаючи регіональну ідентичність, треба передусім поставити питання про те, чи існує регіональна ідентичність і, якщо так, то що її характеризує 1) як сукупність рис, пов’язаних з місцем проживання (ідентичність реальна) і 2) як комплекс уявлень про належність до жителів певного регіону (ідентичність

© Мусієздов О.О., 2007

¹ Найчастіше можна говорити не стільки про усвідомлення, скільки про відчуття власної соціальної позиції – “*sense of one’s place*” (Е. Гоффман), яке, за словами П. Бурдьє, ближче до “класового несвідомого”, ніж до “свідомості класу” в марксистському сенсі [1, с. 65].

² Інша можлива назва для них – *дискурсивні*, такі, які пов’язані з певним баченням, інтерпретацією соціальної реальності – дискурсом (див., наприклад, [2]).

³ Для нашого суспільства невідповідність реальних та номінальних ідентичностей є вельми актуальною (див., наприклад, [3]).

номінальна). До другого належать також питання щодо актуалізації регіональної ідентичності в свідомості (а відтак, і в поведінці).

У кожному разі залежно від обраних критеріїв можливо говорити про існування якщо не ідентичності як такої, то мінімум про певну позицію в межах певної системи класифікації. Методологічне питання, однак, полягає в тому, наскільки критерії, обрані дослідником, виявляться значимими з погляду самих індивідів, що займають ці позиції.

У дослідженні “Національно-культурна ідентичність населення Слобідської України XVIII – XXI ст.”, яке проводить кафедра українознавства Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, опитано студентів першого курсу дев’яти харківських вищих навчальних закладів. У грудні 2006 – січні 2007 року опитано 1278 студентів. Серед них половина отримує гуманітарну або соціогуманітарну освіту, решта – технічну або природничу; чоловіки становлять 36%, жінки – 64%. Більшість респондентів – колишні жителі міст; до закінчення школи в містах-обласних центрах проживали 46% опитаних, у містах-районних центрах або інших – 30, у селищах – 13, у селах – 11%. Природно, більшість респондентів (68%) – жителі Харківської обл., серед інших областей переважають Донецька (6%), Луганська і Полтавська (по 5%), Сумська (4%), Дніпропетровська та АР Крим (по 2%). Загалом представники цих областей становлять 87% опитаних, інші області представлені у вибірковій сукупності 1% і менше респондентів.

На питання про власну національну належність 5% респондентів утрималося від відповіді. Із тих, що відповіли, українцями себе вважають 73% опитаних, росіянами – 25%. Частіше опитані використовують російську мову, ніж українську, у власній родині (67% проти 13%) та поза родиною (80% проти 11%)⁴.

У відповідях на запитання “Ким Ви себе відчуваєте в першу чергу?” абсолютна більшість опитаних (73%) зазначила, що передусім відчувають себе громадянами України, інші варіанти набрали менше 31% відповідей кожний, що може свідчити про сильну громадянську ідентичність⁵ (табл. 1). Водночас 31% тих, що відповіли, відчувають себе жителями свого міста/села/селища. Незважаючи на те, що власне регіональна ідентичність (“передусім відчуваю себе жителем свого регіону”) займає лише дев’яте місце (13%), можемо говорити й про значну регіональну ідентичність – кількість тих, хто обрав варіант належності до жителів свого міста/села/селища або ж до жителів свого регіону, становить 519 осіб (41%), а обидва варіанти одночасно обрав кожний десятий опитаний.

Досить передбачуваними, з огляду на результати попередніх досліджень [5], є високі показники альтернатив, пов’язаних із відчуттям себе представником свого покоління (28%) і представником своєї національності (26%). До цього треба дати деякі коментарі. Наприклад, у попередніх дослідженнях фіксували високий ступінь відчуття себе передусім студентом, що ми інтерпретували як вплив ситуації опитування (проводили безпосередньо в навчальному закладі) на його результати. Нинішні ж результати можемо інтерпретувати як особливості вікової групи, до якої належать респонденти; молодь, імовірно, має обмеженіший порівняно зі старшим поколінням

⁴ Додамо також, що варіантами відповідей були “суржик” (у родині ним послуговуються 23% опитаних, поза родиною – 14%) та “інша мова”. Респондент мав змогу обрати кілька варіантів відповіді.

⁵ Або національну, якщо мати на увазі політичну націю як адміністративно-територіальну спільноту громадян певної держави.

Таблиця 1

Порівняння відповідей на питання “Ким Ви себе відчуваєте в першу чергу?” та “Як би Ви змогли визначити в цілому свою самосвідомість?”,
% до тих, хто відповів

Варіант відповіді	Ким Ви себе відчуваєте в першу чергу?	Якби Ви змогли визначити в цілому свою самосвідомість?
Громадяни України	74	69
Жителі свого міста/ села/селища	31	4
Представники Вашого покоління	28	18
Представники своєї національності	26	17
Представники людей Вашої професії	5	3
Православні	18	30
Слов'яни	15	23
Жителі Вашого регіону	13	17
Представники людей такої ж освіти, що й Ви	4	32
Радянські люди	3	8
Представники людей тієї ж віри, що й Ви	2	7
"Громадяни світу"	14	15
Європейці	15	15
Представники людей такого ж матеріального стану, що й Ви	2	3

набір стійких ідентифікацій, а належність до свого покоління виявляється однією з найбільше явних як загалом для групи, так і в конкретній ситуації опитування. Можливо послатися також на так званий трансформаційний контекст, який, як вважають, багато в чому визначає процеси, що відбуваються в нашому суспільстві. У цьому випадку маємо на увазі, що соціальні зміни означають перетворення значень соціального світу, а це призводить до того, що замість одного “узагальненого іншого” (Дж. Г. Мід) наявні різні й альтернативні “узагальнені інші”, чий образи “втрачають виразність контурів, важко розпізнаються або вгадуються внаслідок залучення до загального процесу змін, а найчастіше й зовсім відкидаються як щось, що втратило авторитет і вплив” [3, с. 12–13]. Тобто, по суті, є криза легітимації: інстанціям, які в “нормальному” суспільстві забезпечують єдність бачення (визначення) соціальної реальності, відмовляють у довірі. Отже, індивіди самі по собі, на свій страх і ризик, змушені орієнтуватися і діяти без чітких гарантій і розпізнавальних знаків у рухливій і незрозумілій стихії соціальної реальності [3]. У зв'язку з цим саме й фіксують певне звуження “свого” соціального горизонту (який пов'язаний з тим, кому й чому можна довіряти, у чому можна знайти якусь більш-менш тверду основу для орієнтації) – люди впізнають і визначають себе й інших за допомогою або найближчого оточення (родини), або за допомогою максимально загальних і явних характеристик (стать, вік, мова, етнічна належність). Сказане непрямо

підтвержене й тим, що власне соціальні ідентитети розташовані наприкінці списку: передусім відчувають себе представником людей своєї професії, представником людей такої ж освіти або такого ж матеріального стану від 2 до 5% тих, хто відповів.

Водночас про своєрідну актуальність для молоді зачислення себе до “духовних” або “культурно-духовних” спільнот свідчить частка тих, хто відчуває себе православними (18%) і слов’янами (15%). Можна зазначити, що оскільки слов’яни найчастіше трактують не тільки як етнокультурну спільноту, а й спільноту релігійну або навіть конфесійну, то можемо вважати ці варіанти відповіді близькими за значенням⁶; частка тих, хто обрав або той, або інший варіант, становить 29%. Відчуття ж себе передусім європейцем та “громадянином світу” перебувають на одному рівні (15 і 14%, відповідно) і суттєво відстають від тих, які можна порівнювати з ними за територіальною або культурною ознакою ідентичностей (громадянська, регіональна, національна).

Порівняємо розглянуті нами відповіді з відповідями на питання “Як би Ви могли визначити в цілому свою самосвідомість?” (див. табл. 1). Якщо в попередньому питанні ми фактично запитували про усвідомлювані об’єктивні подібності, то тут ідеться про усвідомлювані суб’єктивні подібності, що більше передбачає саморефлексію. Відмінності, які простежено у відповідях на ці запитання, саме й дають підстави говорити про відмінності між, умовно кажучи, “зовнішніми” та “внутрішніми” критеріями самовіднесення: я можу розглядати свою самосвідомість як таку, що відрізняється від характерної для тих груп, до яких я належу. Проте у зазначеному питанні, як і у питанні про відчуття власної належності, на першому місці з великим відривом від інших стоїть позиція “громадянин України” (69%). Цей збіг може свідчити про те, що Україна цілком відбулася як держава, оскільки її громадяни відчувають спільність між собою й фактично визнають свій зв’язок з нею на рівні самосвідомості⁷. Водночас наголосимо, що відчуття належності до громадян України виявляється вище, ніж визначення своєї самосвідомості як самосвідомості громадянина України (73% проти 69%, відмінність значима на рівні 5%). Ідеться, очевидно, про таке: співвіднесення себе із групами на підставі самосвідомості передбачає, що й виділення цих груп саме по собі пов’язане скоріше з “духовними” критеріями, про що свідчать і відмінності у відповідях між питаннями (див. табл. 1). Наприклад, більша спільність самосвідомості порівняно з самовідчуттям зафіксована щодо таких груп, як православні (30% проти 18%), слов’яни (23% проти 15%), представники людей такої ж освіти (32% проти 4%), радянські люди (8% проти 3%), представники людей тієї ж віри (7% проти 2%)⁸, тобто груп, відношення до яких пов’язане не стільки з належністю, що об’єктивно фіксована, скільки з особистісним самовизначенням. Пограпляння до цього списку варіанта “жителі Вашого регіону” (17% проти 13%), імовірно, – з огляду на сказане – може свідчити про те, що регіональну спільність розглядають скоріше як спільність “духовну”,

⁶ Що підтверджено високими значеннями коефіцієнта кореляції Пірсона між цими позиціями у відповідях на інші питання (0,490 – питання про ступінь належності до певних груп та 0,691 – питання про ступінь важливості належати до цих груп).

⁷ З урахуванням матеріалів попередніх досліджень можемо навіть сказати, що йдеться про визнання себе “продуктами” держави, оскільки громадянська самосвідомість формується за суттєвою участю держави (зокрема, у школі під час вивчення історії України та української мови та літератури [5]).

⁸ Усі відмінності значимі на рівні 1%.

пов'язану більше із суб'єктивною складовою самовизначення, ніж з об'єктивною. У цьому зв'язку привертає увагу дослідників той факт, що самосвідомість жителя свого міста/села/селища (позиція, яку також можна інтерпретувати як показник регіональної ідентичності) потрапила до іншого списку – груп, чиє існування, умовно говорячи, “більш об'єктивне” (про що свідчить, як ми говорили, більше відчуття спільності належності, ніж самосвідомості): громадяни України (73% проти 69%), представники свого покоління (28 проти 18), своєї національності (26 проти 17), професії (5 проти 3) і жителі свого міста/села/селища (31% проти 4%)⁹. Можна лише припустити, що жителі свого міста/села/селища сприймаються як більше “відчутні” й “конкретні” (оскільки зіштовхуватися з ними доводилося/доводиться щодня), спільність із ними набагато “реальніша”, ніж досить абстрактна спільність самосвідомості. Додамо також, що поняття “житель свого міста/села/селища” відсилає до місця походження та/або народження¹⁰, а отже, є приписаним статусом, водночас “духовні” відмінності між тими, хто належить до жителів того самого населеного пункту, досить часто підтверджувана в їхніх повсякденних взаємодіях¹¹.

У дослідженні респондентам також пропонували відповісти на запитання “Чи багато у Вас спільного з ... ?” і “Чи Важливо Вам належати до ... ?”. Кожну альтернативу оцінювали за п'ятибальною шкалою, що дало змогу виявити ступінь, відповідно, спільності та важливості належності до запропонованих груп. Відповіді респондентів наведено в табл. 2. Як бачимо, найбільші значення в обох питаннях набирають ті ж варіанти, що й у питанні “Ким Ви себе відчуваєте в першу чергу?”: громадяни України, жителі свого міста/села/селища, національності, представники свого покоління, тобто такі, які характеризують зовнішні подібності. Далі йде варіант “жителі Вашого регіону”, а потім варіанти: люди такого ж соціального стану, освіти й матеріального становища, тобто знову зовнішні. Зазначимо також, що відчуття спільності з перерахованими групами вище, ніж оцінка важливості належності до них. Це також підтверджує те, що зазначені характеристики стосуються належності на підставі зовнішніх ознак: “я фактично вже належу до цих груп, тому менше оцінюю важливість належності до них”. Навіть розташована наприкінці списку позиція “радянські люди” свідчить про те, що деякі респонденти, хоча фактично й зараховують себе до цієї спільноти, але оцінюють важливість належності до неї набагато менше (що не дивно). Крім цього варіанта, наприкінці списку

⁹ Усі відмінності значимі на рівні 1%, окрім альтернативи, що стосується професійної групи, для якої відмінність значима на рівні 5%.

¹⁰ Останнє, зокрема, часто відтворене у різних документах. Зазначимо також про значимість “місця походження” для студентів, що приїхали і інших міст, особливо першокурсників.

¹¹ Подібна ситуація простежена і щодо двох інших логічно взаємопов'язаних альтернатив – “Представники людей Вашої професії” та “Представники людей такої ж освіти, що й Ви” (значення коефіцієнта кореляції Пірсона між цими позиціями у відповідях на інші запитання становить 0,544 – запитання про ступінь належності до цих груп та 0,745 – запитання про ступінь важливості належати до цих груп). У першому випадку спільність самосвідомості дещо менша від самовідчуття належності (3% проти 5%), у другому – навпаки, істотно більша (32% проти 4%). Стосовно першого співвідношення можна висунути гіпотезу про те, що у свідомості респондентів (конкретна) професія потрактована в інструментальному плані (тобто як певний засіб, який, імовірно, міг би бути й іншим), отже, самосвідомість (тим більше “самосвідомість в цілому”) має бути щодо неї порівняно автономною (нагадаємо, що опитування проводили серед першокурсників). У другому випадку, можливо, маємо прояв того, що слабо відчуваючи свою належність до представників людей тієї ж освіти, опитані, однак, визнають значимість освіти для особистісного самовизначення, що не дивно для студентів вищих навчальних закладів.

перебувають європейці, “громадяни світу” і люди своєї професії, причому оцінка важливості належності до цих груп вища, ніж ступінь спільності з ними. Можна припустити, що ці спільноти є для респондентів якщо не цілями соціальної мобільності (групами, належності до яких варто прагнути), то референтними групами (що особливо явно видно у випадку професійної групи). Особливо треба зазначити про потрапляння варіанта “жителі Вашого регіону” (який, як ми відзначали раніше, може інтерпретуватися як такий, що має відношення до “духовних” характеристик) у першу частину списку, у якій є, як бачимо, альтернативи, що стосуються зовнішніх подібностей. Порівнюючи цей факт із аналізом запитань про самовідчуття та самосвідомість, можемо говорити, що регіональна ідентичність, вочевидь, поєднує в собі як зовнішні, так і внутрішні критерії ідентифікації.

Таблиця 2

Порівняння значень альтернатив у запитаннях “Чи багато у Вас спільного з ... ?” і “Чи Важливо Вам належати до ... ?”

Варіант відповіді	Чи багато у Вас спільного з ... ?		Чи Важливо Вам належати до ... ?	
	середнє	середньоквадратичне відхилення	середнє	середньоквадратичне відхилення
Громадяни України *	4,312	0,922	4,163	1,091
Жителі свого міста/села/селища *	4,093	1,072	3,916	1,204
Представники людей своєї національності	4,066	1,058	4,023	1,166
Представники людей Вашого покоління *	4,061	1,059	3,747	1,217
Жителі Вашого регіону **	3,776	1,157	3,659	1,238
Представники людей такого ж соціального стану що й Ви *	3,653	1,168	3,233	1,271
Представники людей такої ж освіти, що й Ви *	3,644	1,235	3,444	1,293
Слов'яни	3,418	1,363	3,354	1,331
Представником людей такого ж матеріального стану що й Ви *	3,410	1,307	2,886	1,274
Православні	3,276	1,446	3,328	1,507
Представники людей тієї ж віри, що й Ви	3,157	1,485	3,161	1,391
Європейці *	3,083	1,205	3,235	1,312
Представники людей Вашої професії *	3,038	1,477	3,235	1,354
"Громадяни світу" *	2,782	1,521	3,232	1,422
Радянські люди *	2,024	1,355	1,903	1,256

* відмінність значима на рівні 1%

** відмінність значима на рівні 5%

Зв'язок між запропонованими варіантами самовіднесення можна простежити за допомогою факторного аналізу розглянутих ознак, результати якого наведені у табл. 3. У випадку питання про ступінь спільності із запропонованими групами виділено п'ять чинників. Перший чинник явно описуваний соціальними характеристиками (матеріальне становище, професія, освіта, покоління, соціальний стан), другий – “духовно-релігійними” (слов'яни, православні, люди тієї ж віри). Третій чинник стосується регіональної ідентичності: жителі свого міста/села/селища, жителі свого регіону і – що цікаво –

радянські люди. Тобто належність до радянських людей виявляється пов'язаною з регіональною ідентичністю¹². Четвертий чинник – “національно-етнічний” (мають на увазі націю як державно-політичну спільноту – громадяни України, а національність як етнічну). П'ятий чинник умовно можна назвати “космополітичним”, оскільки він містить ознаки “європейці” й “громадяни світу”.

Трохи іншу картину простежено у випадку запитань про ступінь важливості належності до запропонованих груп. Тут маємо чотири чинники, причому перший і третій збігаються з першим і другим у попередньому випадку, які відображають, відповідно, “соціальні” та “духовно-культурні” характеристики. Другий чинник поєднує регіональну та національно-етнічну ідентичність (без позиції “радянські люди”). Четвертий чинник становить ознаку “європейці” з негативною кореляцією з “радянськими людьми”, тобто “європейці” та “не-радянські люди”, що видається досить показовим. Ознака “громадяни світу” має максимальні, але незначні кореляції з першим (“соціальним”) і третім (“духовно-культурним”) чинниками. Отже, європейська ідентичність ціннісно протиставляється радянській, а ідентичність “громадянин світу”, очевидно, викликає в респондентів проблеми з її інтерпретацією.

На підставі аналізу коефіцієнтів кореляції між розглянутими ознаками можемо зазначити, що ціннісна картина світу (“важливо належати”) видається респондентам набагато розмитішою порівняно з реальною. Зокрема, для ключових ознак “жителі Вашого міста/села/селища” й “жителі Вашого регіону” коефіцієнт кореляції Пірсона у випадку оцінки ступеня належності становить 0,490, а у випадку оцінки важливості належності – 0,740, а це засвідчує, що на ціннісному рівні ці позиції розглядають як вкрай близькі. Наприклад, в оцінці ступеня спільності ознака “представники своєї національності” корелює лише з “громадянами України” (0,421), а в оцінці важливості належності – з “громадянами України” (0,582), “жителями Вашого міста/села/селища” (0,417), “жителями Вашого регіону” (0,389), а також з “людьми тієї ж віри” (0,372), “слов'янами” (0,333), православними (0,332) і, що цікаво, – з “людьми такого ж матеріального становища” (0,307). Однозначно слабкі кореляції зареєстровано тут лише з “радянськими людьми” й “громадянами світу”, а це можна інтерпретувати як те, що ці категорії на ціннісному рівні протиставлені “національності”. Додамо також, що кореляція між ознаками “православні” й “люди Вашої віри”, яка є в обох випадках (оцінка ступеня належності й важливості належності – відповідно, 0,572 й 0,602) непрямо свідчить, що більшість респондентів є православними.

Цілком природні кореляції між оцінкою важливості належності до певної спільноти й оцінкою ступеня спільності з нею – значення коефіцієнтів кореляції Пірсона практично для всіх груп перевищують 0,4. Однак максимальні значення тут стосуються тих спільнот, які ми раніше позначили як “духовні”: “православні” (0,705), “радянські люди” (0,653), “слов'яни” (0,611) і “люди тієї ж віри” (0,601)¹³. Це може свідчити про те, що реалізація ціннісного вибору можна розглядати як таку, яка не надто сильно пов'язана з фактичною груповою належністю.

¹² Цей висновок певним чином підтверджує результати порівняльних досліджень Сходу і Заходу України (див., наприклад [2]).

¹³ Виняток тут становлять лише групи “жителі Вашого регіону” та “люди тієї ж освіти”, які також виявилися раніше серед “духовних”, але у яких ці значення порівняно невеликі (0,485 і 0,393, відповідно).

Таблиця 3

**Матриця факторних навантажень ознак
“Чи багато у Вас спільного з ... ?” і “Чи Важливо Вам належати до ... ?”**

Варіант відповіді	"Чи багато у Вас спільного з ... ?" (фактори)					"Чи Важливо Вам належати до ... ?" (фактори)			
	1	2	3	4	5	1	2	3	4
Європейці	0,154	0,093	-0,170	0,243	0,750	0,305	0,032	0,304	0,623
Громадяни України	0,085	0,084	0,042	0,817	-0,010	0,139	0,628	0,191	0,463
Представники людей своєї національності	0,125	0,188	0,156	0,699	0,117	0,183	0,593	0,407	0,230
Жителі свого міста/села/селища	0,164	-0,024	0,683	0,387	-0,131	0,171	0,861	0,029	-0,082
Жителі Вашого регіону	0,112	0,100	0,776	0,197	0,010	0,123	0,839	0,121	-0,177
Радянські люди	0,063	0,153	0,565	-0,149	0,170	0,160	0,094	0,321	-0,712
Громадяни світу	0,103	0,084	0,219	-0,096	0,764	0,300	0,072	0,330	0,177
Слов'яни	-0,011	0,538	0,331	-0,052	0,365	-0,029	0,248	0,648	-0,218
Православні	0,050	0,812	0,090	0,168	0,117	0,080	0,101	0,813	0,003
Представники людей тієї ж віри, що й Ви	0,253	0,803	0,041	0,139	-0,020	0,194	0,045	0,775	0,085
Представником людей такого ж матеріального стану, що й Ви	0,665	0,342	-0,028	0,110	-0,047	0,676	0,090	0,296	0,078
Представники людей Вашої професії	0,706	0,164	0,040	-0,064	0,094	0,789	0,090	0,083	-0,016
Представники людей такої ж освіти, що й Ви	0,755	0,014	0,110	0,029	0,086	0,828	0,074	0,049	0,010
Представники людей Вашого покоління	0,614	-0,180	0,213	0,251	0,066	0,680	0,240	-0,059	0,064
Представники людей такого ж соціального стану, що й Ви	0,763	0,080	0,078	0,131	0,106	0,778	0,098	0,155	0,026
<i>Дисперсія чинника</i>	3,809	1,636	1,477	1,189	1,040	4,573	1,886	1,481	1,237
<i>Внесок до сумарної дисперсії (%)</i>	25,392	10,910	9,849	7,928	6,935	30,487	12,574	9,870	8,249
	Обертання зійшлося за сім ітерацій					Обертання зійшлося за п'ять ітерацій			

Отже, на підставі виконаного аналізу можемо дійти таких висновків. По-перше, той факт, що опитані досить чітко відчують спільність з громадянами України й фактично (Аналіз методом головних компонент. Варімакс обертання з нормалізацією Кайзера) визнають свій зв'язок з ними на рівні самосвідомості, може свідчити про те, що Україна цілком відбулася як держава. Також можемо говорити й про суттєву регіональну ідентичність, оскільки зв'язок із територіальною та регіональною спільністю

виявляється досить високим. Також і в оцінці ступеня спільності й ступеня важливості належності регіональна належність (як і міська/сільська) перебуває серед варіантів, які мають найбільші значення.

По-друге, виділено дві групи спільнот, які відрізняються одна від одної тим, що для належності до них виявляються значимими, відповідно, об'єктивні критерії належності (громадянство, покоління, професія, національна належність) – і суб'єктивні, або “духовні” (віра, конфесійна належність, “радянськість”). Належність до жителів свого регіону (на відміну від жителів свого міста/села/селища) мена розцінювати скоріше як засновану на суб'єктивних (“духовних”) критеріях. Це підтверджено й результатами факторного аналізу, коли в оцінці ступеня спільності регіональні характеристики виявилися в одному чиннику з явно “суб'єктивною” альтернативою “радянські люди”.

Такі спільноти, як “європейці” та “громадяни світу”, хоча й не потрактовані респондентами як такі, до яких вони належать, проте, є для них якщо не цілими соціальною мобільності, то референтними групами, оскільки ступінь важливості належності до них оцінено набагато вище від ступеня фактичної належності. У цьому разі європейська ідентичність ціннісно протиставлена радянській, а ідентичність “громадянин світу”, очевидно, викликає в респондентів проблеми з її інтерпретацією.

Отримані результати приводять до низки теоретичних припущень. Оскільки регіональна ідентичність (належність до громадян свого регіону) багато в чому ґрунтується на суб'єктивних (“духовних”) критеріях самовіднесення, то можемо висловити припущення про суттєву значимість ідеології для регіональної ідентифікації¹⁴. Нагадаємо, що ще класики марксизму говорили про “клас-в-собі” та “клас-для-себе”, де перше – це клас як спільнота, породжена структурними умовами існування, а друге – клас як спільнота, що усвідомила свої класові інтереси, готова до їхнього відстоювання й здатна – будучи озброєною ідеологією як класовою свідомістю – їх відстоювати, виступаючи справжнім суб'єктом історичного процесу. Першим кроком для перетворення “класу-в-собі” у “клас-для-себе” і є фіксація класових відмінностей. Однак самої цієї фіксації виявляється недостатньо, потрібна ще й ідеологія, що інтерпретує місце й роль класу в суспільстві й історії, формулює його інтереси й намічає необхідні дії з відстоювання класових інтересів.

Інтерпретація місця й ролі класу в історії в нашому випадку виявляється аналогічною інтерпретації місця й ролі регіону (і далі – місця й ролі його жителів). Маємо на увазі уявлення про той чи інший регіон, про його репутацію (локальні “бренди”) та культурно-символічні образи тощо, як звичайно, пов'язані з його історією. Це добре видно, коли для обґрунтування символічної цінності міста й/або регіону звичайно застосовують пошук значимих історичних подій, легенд, особистостей, пов'язаних з цим регіоном, та ін. (зазвичай, хоча й не завжди, позитивних)¹⁵.

¹⁴ Слід, однак, зробити одну поправку: на останніх парламентських виборах (2006 р.) бренд Партії регіонів, який актуалізує регіональну ідентичність, виявився популярним саме в тих областях, які головню представляють опитані, що могло позначитися на результатах дослідження.

¹⁵ Наприклад, Харків у цьому разі зазвичай розглядають:

- як “столицю Слобожанщини” (одне з перших великих міст у цій місцевості, нині – найбільше);
- як “Першу столицю” (імовірно, тепер уже далеко не всі, хто про це говорить або чує, знають таке: це пов'язано з тим, що у Харкові пройшов перший в Україні з'їзд Рад, який проголосив Україну радянською республікою; сама історична подія відійшла на другий план, а горда назва залишилася);

У найзагальнішому сенсі можна говорити про культурно-символічні опозиції центр – периферія, високе – низьке, культурне – профанне, елітарне – масове тощо¹⁶, як мінімум тому, що вважають більше вигідним (у різних значеннях) належати до престижного, культурно цінного й дистанціюватися від непрестижного, нецінного (див., наприклад, [6]). Саме на це й спрямовані стратегії соціальної мобільності, пов’язані з місцем проживання: або стати жителем престижного місця, або легітимувати престижність власного. У русло останньої стратегії і вписується конструювання регіональної ідентичності. У контексті протиставлень регіонів актуалізація ідентичності свого регіону слугує меті надання йому значимості. А ця мета є важливою не лише в психологічному сенсі, а й як засіб мобілізації громадян (наприклад, у зв’язку з виборами)¹⁷, і як засіб перерозподілу не тільки символічних, а й цілком матеріальних благ (розміщення або відмова від розміщення тих чи інших об’єктів¹⁸, залучення туристів, фінансування та ін.). Тож бачимо подібність між класовою та регіональною ідеологією як засобами вираження певних групових інтересів.

Як відомо, ідеології не складаються стихійно, їх створюють ідеологи (що відрізняє ідеологію як систематичну доктрину від повсякденної свідомості), а вони, здебільшого, є міськими жителями. Крім того, регіони звичайно “маркуються” ключовими населеними пунктами, “регіональними столицями”, тому можна припустити, що саме місто “відповідає” за регіональну ідеологію.

Отже, подальше вивчення теми регіональних ідентичностей доцільно доповнити дослідженням ідеологій або культурно-історичних міфів, які стосуються міст-“регіональних маркерів”, а також ступеня їхнього вкорінення в уявленнях місцевих жителів. У цьому випадку ми зможемо з’ясувати той комплекс уявлень, ту систему координат, якою задана регіональна ідентичність на рівні уявлень, наблизитися до відповіді на, мабуть, головне соціологічне питання стосовно вивчення ідентичностей: “Як саме переживання власної ідентичності позначається на поведінці?”

-
1. Бурдые П. Социология политики / Пер. с фр. Сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
 2. Серета В.В. Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні: Дис. ... і канд. соціол. наук. - К, 2006. – 240 с.
 3. Макеев С. А. Социальная мобильность и идентичности в структурной перспективе // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Харків: ВЦ ХНУім. В. Н. Каразіна, 1999. – С. 9–14.

· як місто, у якому є один з найстарших у Східній Європі університет;
 · як місто, з яким пов’язані імена Г. Квітки-Основ’яненка, К. Шульженко, М. Дунаєвського,
 Л. Гурченко, О. Яковлевої, Я. Клочкової та ін.;

· як місто, у якому розщеплено атом;
 · як місто, кількість жителів якого близько 1,5 млн тощо.

¹⁶ Власне, практично будь-яку соціальну відмінність можна відтворити через систему цих опозицій.

¹⁷ В обох випадках ідеться про конструювання певної спільноти “Ми”.

¹⁸ Наприклад, розміщення підприємств, здатних забезпечити місцевих жителів робочими місцями або не розміщення тих же підприємств, здатних погіршити екологічну обстановку або підірвати архітектурну цінність міста, що призведе до відтоку туристів тощо.

4. *Мусієздов А.* Социальная трансформация сквозь призму изменения идентичностей в украинском обществе // Посткоммунистические трансформации: векторы, изменения, содержание / Под ред. О. Куценко. – Харьков: ИЦ имени В.Н. Каразина, 2004. – С. 275–307.
5. *Грінченко Г., Кравченко В., Мусієздов О., Титар О.* Національно-культурна ідентичність жителя “контактної зони” (за матеріалами анкетування студентів–першокурсників Харкова) // Схід – Захід: Іст.-культурол. зб. – 2006. – Вип. 8. – С. 161–184.
6. *Гройс Б.* Утопия и обмен. – М.: Знак, 1993. – 376 с.

IN SEARCH FOR THE REGIONAL IDENTITY
(on the basis of the first year Kharkiv students survey)

O.O. Musiyezdov

V.N. Karazin National University of Kharkiv

The article considers regional identity of the first year students of Kharkiv Universities. The advantages of application of cultural historical myth category in the study of the regional are underlined. The importance of regional identities in defining of individual strategies of social mobility is stressed in the article.

Key words: regional identity, regional markers, youth, cultural historical myth.

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2007
Прийнята до друку 29.10.2007